

Szekrényes István
Egy apolitikusan felfogott élet esélyei

Kurt Vonnegut *Éj anyánk* (*Mother Nighth*, 1961) című regénye a „belső emigráció” és a totalitárius állam problémája kapcsán a háború utáni évek döbbenettel teli világában meglehetősen könnyen rekontextualizálható, amelyhez közvetlen történeti apropóként elég, ha Adolf Eichmann 1961-ben, Jeruzsálemben megrendezett és széles körökben kommentált tárgyalására gondolunk. Bizarr esztétikai ingerenciáján túl a per elsősorban az igazságosság elveinek eleget tenni akaró ítéseket állította komoly feladat elé, de az eljárás jogi aspektusa mellett – az érdeklődő szakértőknek köszönhetően – nem maradtak el a más vonatkozású hermeneutikai reflexiók, mondhatni új lendületet kapott a „feldolgozhatatlan múlt” megértésére irányuló többfrontos küzdelem. Persze mint a kissé színpadias nyitány¹ után várható volt, már a Gideon Hausner képviselte vád demonstrációja sem korlátozta magát mindig a vádlott ügyének minden egyéb törekvéstől mentes tisztázására. Így a tárgyaláson és az azt kommentáló több kötetnyi irodalomban ezeket a részint politikai sugalmazású, részint a háborút túlélő naiv antropológia és a humánus diktálta prekonceptiókat² kiszolgáló több párhuzamos, Eichmann lelki világáról alkotott kép látott napvilágot, amelyek több-kevesebb valószínűséggel hozhatók fedésbe az úgynevezett valósággal. Az ítélethozatal szempontjából viszont nem is volt túlságosan releváns ezen interpretációk nehezen ellenőrizhető sikeressége, hiszen a megtörtétek tekintetében tulajdonképpen érdektelen, hogyan pszichologizáljuk a bűn elkövetésének bizonyított tényeit³. S mint Kurt Vonnegut regényéből kiderül, a társadalmi szerepek látszatidentitása, aminek végső imázsát nem feltétlen az egyéni intenciók, hanem a publikum interpretációi határozzák meg, nem kevésbé képezik a valóság részét, mint a belül rejtőzködő én, bármennyire érezze is idegennek őket, amikor szembesülnie kell produktumaival. Mi több: a gattettek eredményének „haszonelvű” értelmezésében a belső identitás pusztá imaginációvá, afféle házi használatra gyártott, de a politika által is kizsákmányolt fantasztikumává válik, amely az *indoktrináció* korántsem mindig totális teljességű műveletét azok esetében is gördülékennyé tette, akik híján voltak bármiféle politikai meggyőződésnek. „Most, hogy már látok valamit a könyvből, - írja Vonnegut a regény bevezetőjében - szívesebben ajánlanám olyasvalakinek [az eredeti ajánlás Mata

¹ „Amikor itt állok önök előtt, Izrael bírái, hogy Adolf Eichmann ellen vádat emeljek, nem vagyok egyedül. Hatmillió vádló áll mellettem ezen a helyen és ebben az órában. De nem tudnak megszólalni és vádlón rámutatni az üvegfülkében ülő férfira [Eichmann, saját biztonsága érdekében, egy golyóálló üveggalériában ülve vett részt a tárgyalás ülésén – Sz. I.], nem tudnak felkiáltani, hogy: „Vádolom őt!” [...] Vériük az égre kiált, de hangjuk nem hallatszik. Így hát nekem jutott a feladat, hogy szószólójuk legyek, s hogy nevükben előterjesszem ezt a félelmetes vádiratot.” (Gideon Hausner: *Ítélet Jeruzsálemben* (*Justice in Jerusalem*, 1966). Ford. Balabán Péter, Európa, Bp., 1984., 458. o.)

² Hannah Arendt (aki a per egyik, sokat támadott tudósítója volt) feltételezése szerint például a bírák „túlságosan humánusak voltak, s szakmájuk követelményeikhez túlságosan ragaszkodtak ahhoz, hogy elhiggyék: egy átlagosan »normális ember«, aki nem gyengeelméjű, nem is túlfűtött vagy cinikus, teljesen képtelen legyen az igazat a hamistól megkülönböztetni. (Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben, tudósítás a gonoszság banalitásáról* [*Eichmann in Jerusalem. Report on the banality of Evil*, 1963]. Ford. Mesés Péter, Osiris, Bp., 2000., 39. o.)

³ „Az a tény, hogy Eichmann miként vélekedik a lelke mélyén tulajdon bűneiről, - írja Gideon Hausner a perről írott könyvében - jogi szempontból nem volt döntő, legalábbis nem annyira, hogy mérlegeltük volna a vád bizonyítása során. A valóságos tettei számítottak, nem pedig az, hogy milyen készségesen hajtotta végre őket.” (G. H.: *Ítélet Jeruzsálemben*. i. k. 19. o.)

Harinak szól – Sz. I.], aki kevésbé egzotikus, kevésbé fantasztikus, inkább kortársunk - kevésbé a némafilmekbe való figura. Szívesen ajánlanám egy közismert személynek, férfinak vagy nőnek, aki köztudottan gonoszságokat művelt, miközben magában ezt mondogatta: »A jó énem, az igazi énem, a mennyben teremtett énem ott rejtezik a mélyben.«⁴

Hogy ez a fönt idézet gondolat mennyiben tulajdonítható az Eichmann-típusú bűnösök introspekciónak, akik hivatali működésüket a kanti kategorikus imperatívusz szimpla kifordításával⁵ sikerült önmaguk számára etikai értelemben láthatatlanná tenniük, a szerzői intenció felől sem egyértelmű. A regénybeli Eichmann, avagy Vonnegut „bürokrata Dzsingisz Kánja”, aki - mint ezt rövid, de annál bizarrabb színre lépése alkalmával tanúsította – őszintén hitt önámító kliséinek eredetiségében és igazságában⁶, e tekintetben figyelemre méltó hasonlóságot mutat az Hannah Arendt tudósításában bemutatott Eichmannal, akinek elméje – mint írja - csordulásig töltve volt ezekkel a („a túlélés morális feltételét adó”) közhelyekkel, amelyek egyikének sem volt több valóságtartalma, „mint azoknak a kliséknek, melyeket a népnek [a náci Németországban – Sz. I.] tizenkét éven át felülről adagoltak”⁷. Ebben az Arendt által rekonstruált „Eichmann-logikában”, amely Vonnegut hőisének, a valóban „mögöttes értelmű” náci karriert befutó Howard W. Campbell Jr. véleményezése szerint: „nemcsak jót és rosszat, hanem igazságot és hamisságot, reményt és kétségbeesést, szépséget és csúfságot, jóságot és kegyetlenséget, komédiát és tragédiát egyaránt megkülönböztetés nélkül dolgoz föl, ahogy a sörét hullik át egy tölcséren”, viszont nem is a valóságra vonatkozás, hanem valamiféle „felemelő érzésnek” a biztosítása képezi az igazság kritériumát. Példának okáért így lehetséges, hogy: „Elméjében nem volt ellentmondás a háború végén megfelelően hangzó »Nevetve fogok a síromba ugrani«⁸ kijelentés, illetve a most gyökeresen megváltozott körülmények között hangoztatott »Örömmel fogom nyilvánosan felakasztani magam, figyelmeztető példaként a világ valamennyi antiszemita számára« frázisa között, hiszen mindkettő pontosan ugyanazt a szerepet töltötte be: felemelő érzést nyújtott.”⁹ Más szóval elképzelhető egy olyan szubjektív funkcionalitásában meghatározott, a tényeket legtöbb helyen zárójelben hagyó szemantika, amely Eichmann megnyilvánulásai között „megmentő”

⁴ Kurt Vonnegut: *Éj anyánk*. Ford. Békés András, Maecenas, 1990., 13. o.

⁵ A kategorikus imperatívusz totalitárius olvasata Hannah Arendt rekonstrukciója szerint az emberei cselekedetektől nem azt várja el, hogy egy lehetséges törvényhozás mindenre érvényesíthető elveit hordozzák magukban, hanem a „gyakorlati ész” a kanti *legalitás* egyfajta fanatizált változatának szolgálatába állítva így parancsol: „cselekedj úgy, mintha cselekedeteid elve azonos lenne a törvényhozó, illetve az ország törvényeinek elvével”. (H. A.: *Eichmann Jeruzsálemben*. i. k., 158. o.). Avagy Hans Frank szavaival: „Cselekedj úgy, hogy a Führer jóváhagyja a cselekedetedet, amennyiben tudomást szerez róla.” (Die Technik des Staates, 1942, 15-16. o.)

⁶ „Ez az ember valóban azt hitte, hogy ő találta ki ezt a sablonos védekezést [miszerint hűségesküjének eleget téve, csupán parancsot teljesített – Sz. I.], pedig egy kilencven milliós nemzet már őelőtte ugyanezzel védekezett. Ilyen silánynak hitte az ember Istentől való adományát, a találékonyságot.” (Kurt Vonnegut: *Éj anyánk*. i. k., 139-140. o.)

⁷ Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben*. i. k., 66. o.

⁸ „Nevetve fogok a síromba ugrani, mert lelkemet rendkívüli elégedettséggel tölti el a tény, hogy halálba küldtem öt millió zsidót!” - nyilatkozta Eichmann a Willem Sassennel, egy náci érzelmű holland újságíróval készített interjúban (1957.).

⁹ Uo.

konzisztenciát teremt, magyarázatot adva egymásnak ellentmondó, de megfelelően hangzatos önmeghatározásaira, amelyek fondorlatosan ostoba szellemét, miként az *Éj anyánkban* is olvasható, még a börtönben, vallomásai írása közben sem hagyta cserben: „Most író vagy. [...] Sosem gondoltam volna, hogy író leszek.”¹⁰

Eichmann gondolkodásának, illetve gondolkodásra való képtelenségének¹¹ ez a néhol erősen komikumba hajló tézise persze ellentétmondásban áll Gideon Hausner a tárgyaláson bemutatott „gonosz szörnyeteg” képével, amelyet - sokak számára érthetetlen intenciók alapján - Arendt megpróbált dekonstruálni: „Az államügyész valamennyi erőfeszítése ellenére mindenki számára világos volt, hogy ez az ember nem »szörnyeteg«, valójában azonban nehéz volt nem arra gyanakodni, hogy paprikajancsi. S mivel ez a gyanú végzetes lett volna az egész vállalkozásra, illetve nehéz lett volna fenntartani, tekintettel azokra a szenvedésekre, amelyeket Eichmann és a hozzá hasonló okoztak, ezért a legcsúfosabb bohócságait¹² alig vették tudomásul, és jóformán egyáltalán nem kerültek be a tudósításokba.”¹³ Arendt azonban ezeken a megfigyelésesein túl elméleti alapokon sem tudott megbékélni a „gonosz szörny” apokaliptikus szükségszerűségbe ágyazott történetével, amely egy hűsvér ember helyett az antiszemitizmus több ezer éves szellemét, a megtestesült gonosztságot vagy netán magát az ördögöt próbálta a vádlottak padjára becsempészni¹⁴. Ezek a „démonira” vagy az ún. „történelmi szükségszerűségekre” apelláló koncepciók ugyanis amellett, hogy a gáztetteket felfoghatatlan súlyosságukhoz méltóan próbálják a maguk nyelvén reprezentálni, egyúttal ördögi vonzerővel ruházzák fel az ennél sokkalta banálisabb, színvonaltalan, és ezáltal még iszonytatóbb valóságot: „Éppen a gonosz állítólagos démonikusága gyakorol olyan rendkívüli vonzerőt az emberekre¹⁵ [...] Éppen azért, mert a bűnösöket nem az általunk ismert gonosz és gyilkos motivációk hajtották – ők nem azért gyilkoltak, hogy gyilkoljanak, hanem azért, mert hozzátartozott a karrierjükhöz¹⁶ -, az

¹⁰ K. V.: *Éj anyánk*. i. k., 139. o.

¹¹ „Minél tovább hallgatta valaki, annál nyilvánvalóbbá vált számára, hogy a beszédre való képtelensége szorosan összefügg a *gondolkodásra* [a kiemelés Hannah Arendttől való – Sz. I.] való képtelenségével, nevezetesen azzal, hogy képtelen volt bármit is mások szemszögéből átgondolni. Lehetetlen volt vele kommunikálni, ám nem azért, mert hazudott, hanem azért, mert a szavakkal és mások jelenlétével, tehát a valósággal mint olyannal szemben a legbiztosabb fal védelmezte: a képzelő erő teljes hiánya. (H. A.: *Eichmann Jeruzsálemben*. i. k., 62. o.)

¹² „Így például, amikor nyolc hónapon át szembesült a ténnyel, hogy egy Németországból származó zsidó rendőrtiszt hallgatja ki, egy pillanatig sem habozott meglehetősen terjengősen és ismételtén magyarázni, hogy nem a saját hibájából nem ért el magasabb rangot az SS-ben.” (Uo. 62. o.)

¹³ Uo., 67. o.

¹⁴ „E történelmi perben – idézi Arendt az ügyész szavait - nem egy személy ül a vádlottak padján, még csak nem is a náci rezsim, hanem a történelmet végigkísérő antiszemitizmus.” (Uo., 31. o.)

¹⁵ Ezt a bizonyos vonzerőt Arendt egy korábbi művében (*The Origins of Totalitarianism*, 1958) Franz Borkenau-ra hivatkozva a totalitárius propaganda részeként említi meg, amelyben a jövődöbéli vezérek arra a tömegpszichológiai tényre apellálva, hogy „a gonoszetteknek morbid vonzereje van”, nem félnek eldicsekedni múltbéli bűneikkel (H. A.: *A totalitarizmus gyökerei*. Ford. Berényi Gábor, Braun Róbert, Erős Ferenc és Seres Iván, Európa, Bp., 1992., 378. o.)

¹⁶ Így például Eichmann a prominens társaság, a tisztí rang és természetesen az ezekkel járó emelkedett érzések kedvéért feltehetőleg „inkább választotta volna, hogy szolgálaton kívüli *Obersturmbannführerként* akasszák fel, mint hogy békésen, normálisan élhesse végig az életét a Vacuum Oil Company utazó ügynökeként” (H. A.: *Eichmann Jeruzsálemben*. i. k. 46. o.)

mindannyiunk számára kézenfekvő volt, mint ahogy az is, hogy ezt a szerencsétlenséget démonizáljuk és történelmi jelentőséget fedezzünk fel benne. Elismerem, hogy könnyebb elviselni, ha az ember egy emberalakot öltött ördög, vagy az Eichmann-per államügyészének értelmezésében egy a fáraó és a »zsidók« óta fennálló történelmi törvényszerűség áldozata, mintha valaki egy metafizikai elv [?], vagy egy akármilyen »paprikajancsi« áldozata lenne, aki még ráadásul nem is örült vagy különösebben gonosz ember. Amit a múlttal kapcsolatban nem tudunk tisztázni, az nem az áldozatok száma, hanem éppen ezeknek a tömeggyilkosságoknak az olcsósága, bűntudat-nélkülisége és úgynevezett ideáljaik gondolattalan alacsonyabbrendűsége¹⁷

A terror gépezetének totalitárius modelljében tehát pontosan az az iszonytató, hogy „kicsiny fogaskerekeit” (a nyilvánvaló kivételektől eltekintve) nagyon is normális, minden démonitást nélkülöző, jól szabályozható hétköznapi emberek (avagy a „tisztos polgárok”) atomizált tömegei adták, akár attól függetlenül, hogy azonosultak-e vagy sem a kezdetben sokak által „komolytalan propaganda viccnek”, „moralizáló értelmetlenségnek” tartott nemzetiszocialista ideológiával¹⁸, vagy annak végső céljaival. S mint Arendt rávilágít, vélhetőleg maga Heinrich Himmler, a gyilkosságok „szervező zsenije” sem a német nép fanatizmusára vagy romlottságára építve hozta létre a terror „Senki uralta” bürokratikus szervezetét, hanem „tudatosan arra a feltevésre alapozva, hogy a legtöbb ember [hozzá hasonlóan –SZ. I.] nem bohém, fanatikus, kalandor, szexuális bűnöző vagy szadista, hanem első sorban »jobholder« és jó családapa.”¹⁹ Így a Harmadik Birodalom morális válságában Kierkegaard Wilhelm úrja²⁰ is, miközben „mennyben teremtett énjét” a magánélet biztonságába vonta vissza, politikai értelemben egyfajta „megélhetési bűnözővé” vált, aki a hivatalviselés és családfenntartás etikai kötelezettségének eleget téve egyben egy bűnöző rezsim háborús és emberiség ellenes bűneihez asszisztált. S hát egyúttal ezeknek a „kisebbik gonoszként” eladott²¹ foglalatosságoknak köszönhető, hogy végül „a Harmadik Birodalom olyan szörnyeteggé lett, hogy a képzelet semmilyen kiterjesztésével sem lehet a »kisebbik gonosznak« nevezni”²².

Vonnegut könyvének tulajdonképpeni hősét, akinek náci karrierje a propaganda minisztérium berkeiben korántsem korlátozódott a hivatal

¹⁷ Az „Eichmann-per” és a németek, Thilo Koch beszélgetése Hannah Arendttel. In: *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv.* Szerk. Balogh László Levente és Bíró-Kaszás Éva, Kalligram, Pozsony, 2008., 47. o.

¹⁸ „A jobb oldal totalitárius programja valóban szájalmas. Amit nyújtani tudott, az az akol melegének érzése: tömeg, kiabálásra nyíló szájak, kivörösödött arcok, indulók, botokat lóbáló karok. Már sokkal nehezebb dolga van, ha programját racionálisan indokolni akarja. Sem a Faj kultusza, sem a más származásúak iránti gyűlölet szítása, sem saját népük tradícióinak megszépítése nem tudja elfojtani azt az érzést, hogy az egész program csak pillanatnyi érdekeket szolgáló, légből kapott improvizáció.” (Czesław Miłosz: *A rabul ejtett értelem*. Európa kiadó, Budapest, 1992. 20 – 21. o.)

¹⁹ H. A.: *Szervezett bűn.* In: *Fogódzó nélkül.* i. k., 95–96. o.

²⁰ A *Vagy-vagy* B részének levélírója, az „etikai stádium” egzisztenciális narratívájának reprezentatív figurája.

²¹ „A kisebbik gonosz elvének [miszerint ha két gonosz dolog között kell választani, kötelesek vagyunk a kisebbik rossz mellett dönteni, és felelőtlenség nem választani – Sz. I.] elfogadását tudatosan alkalmazták a kormányzati hivatalnokok kondicionálására, és általában a népesség szélesebb rétegeire is, mert így lehetett a gonoszt egyáltalán elfogadtatni.” (H. A.: *A személyes felelősség a diktatúrában.* In: Hannah Arendt olvasókönyv. i. k. 121. o.)

²² Uo.

személytelenségében megbúvó nyárspolgári asszisztenciára, a regény cselekménye alapján a „belső emigránsok” azon szűk csoportjához kellene, hogy soroljuk, akik számára a „kisebbik gonosz” nem pusztán egzisztenciális kényszer, hanem egy ténylegesen ellenirányú tevékenységet rejtő inkognitó volt. Így Howard W. Campbell Jr., a Németországban letelepedett, de amerikai származású drámaíró vérlázító rádióbeszédei alatt, amelyekben a Harmadik Birodalom antiszemita ideológiáját közvetítette az „angolul beszélő világ” felé²³, egyúttal kódolt információkat juttatott ki Németországból az amerikai titkosszolgálat számára, amelyek „modorosságokban, szünetekben, hangsúlyokban, köhentésekben”, „bizonyos kulcsmondatok látszólagos elvételében” voltak elrejtve az odaát hallgatózó, értő fülek számára. Az instrukciókat a propaganda minisztérium dolgozói közé beépült ismeretlen ügynököktől kapta, akik az írásban leadott beszédvázlatokat (valamiféle fedőtevékenység alatt) különféle, a „modorosságokra” vonatkozó jelekkel látták el.²⁴ Hogy pontosan miben álltak ezek a rajta keresztül áramló információk arról Campbellnek nem volt tudomása. Az általa propagált ideológia jelentésével és demagógiájával viszont maximálisan tisztában volt, azonban beszédeinek politikai értelemben tett hatásai éppen annyira nem érdekelték, mint amennyire homályban maradt előtte a kódolt üzenetek hadműveleti jelentősége.

Ez az érdektelenség, amelynek ellenére mindkét feladatát nagy lelkesedéssel látta el, pedig arra az alapvetően apolitikus beállítódására vezethető vissza, amely korábbi drámaírói karrierjéről továbböröklődve egész ténykedését egy szubjektíve meghatározott, valóságos társadalmi identitásokat nem ismerő esztétikai szemlélet szerint értelmezte át, amelyben - mint Vonnegut írja: „a művészet követelményei elégséges indokot adtak számára, hogy hazudjon, mégpedig anélkül, hogy bármi rosszat látna benne”²⁵ Így a szponkódásban, amit először - mondván „Művész vagyok, nem politizálok” - kategorikusan elutasított, nem a „hazafiasság” vagy valamilyen racionális megfontolás volt a meghatározó. „A legfontosabb – vallja magáról Campbell - a ripacs alkatom volt. Mint kém, pompás szerepjátszási lehetőségekhez juthatok. Mindenkit megtéveszthetek, olyan ragyogóan játszom majd kívül-belül a náci.”²⁶ Feladatát, amelyhez a náciizmus formáiban gazdag világa számos kelléket biztosított²⁷, tehát egyfajta színpadi mutatványként, a mindennapokból költészetet varázsoló intellektuális kalandként fogta fel, amely minden addiginál jobb

²³ „Itt Howard W. Campbell, Jr.! A néhány megmaradt szabad amerikai egyike szól hozzátok a szabad Berlinből!” – ezekkel a szavakkal kezdte rövid hullámon sugárzott műsorait.

²⁴ „Hébe-hóba, - írja Campbell - például a normandiai partraszállás előkészületeinek idején az instrukciók komplikáltabbak lettek, és beszédmodorom olyan volt, mintha a kétoldali tüdőgyulladás utolsó fázisában volnék.” (K. V.: Éj anyánk. i. k. 34. o.)

²⁵ Uo., 10. o.

²⁶ Uo. 43. o.

²⁷ Példának okáért azt az írógépet, amelyen a háború alatt antiszemita beszédeit, később az izraeli börtönben vallomását írta: „Különös darab ez az írógép, amelyet Mr. Friedmanntól [a haifai Háborús Bűnök Dokumentációs Intézetének igazgatójától – Sz. I.] kaptam - és illő az alkalomhoz. Ezt az írógépet szemlátomást a második világháború idején készítették Németországban. Hogy honnét tudom? Egyszerű. Egyetlen mozdulattal lehet leütni rajta egy jelet, amelyet a Harmadik Német Birodalom előtt sohasem használtak írógépen, egy jelet, melyet soha többé nem fognak írógépen használni. Ez a jel a kettős villám, a rettegett SS, a Schutzstaffel, a legelvakultabb náci testületének szimbóluma. A háború idején, Németországban végig egy ilyen írógépet használtam. Amikor alkalmam nyílt arra, hogy a Schutzstaffelről írjak, amit gyakran és lelkesen megtettem, sohasem rövidítettem SS-nek, hanem mindig a sokkal ijesztőbb és varázslatosabb kettős villámot ütöttem le.” (Uo. 15–16. o.)

lehetőséget biztosított írói énjének, hogy a világ számára láthatatlanná, élete pedig egy a valóság határán lebegő költeménnyé váljon. Munkája eredményét ezért nem annak tényleges, az ideológiai vagy a másik oldal érdekeit szolgáló információs háború sikereiben manifesztálódó hatékonysága, hanem a prominens körökben kiváltott bizalom, a nézőtérrel felhangzó taps igazolta vissza. A politika pedig a propaganda minisztérium és színházi estélyek világtól elzárt védelmében²⁸ nem is látszott többnek, mint egy a társalgási fordulatoknak lehetséges keretet adó, nevetni való színjáték, s ha már egyszer az, miért ne játszhatná az egyik bolondot benne ő?

Campbell életének egyetlen komolysága a felesége iránt érzett szerelme volt, akivel minden „társadalmiasságra” való igényüket kielégítve érezték a közösen megteremtett, az egyik drámájának címet adó kétszemélyes birodalomhoz (*Das Reich der Zwei*²⁹) való hűségükben, amelyet a tébolyult külvilággal szemben állítottak fel, mint szerelmük méltó otthonát. Ez a birodalom (és vele együtt „belső” élete) viszont felesége halálával megsemmisült³⁰. A valóságban pedig nem maradt Campbell számára más csak költőien valós személyiségeinek „porhüvelyei”, a múltból kísértő háborús bűnei, amivel hátralévő életében szembesülnie kellett.

A háború után az amerikai kormány – biztonsági okokból – nem ismerhette el, hogy Campbell beépített ügynök lett volna, aminek tényéről odahaza mindössze három embernek volt tudomása. A vádemelést („az állampolgársággal kapcsolatos, mondvacsinált alaki problémák alapján”) viszont szabotálták ellene, és segítettek neki eltűnni a nyilvánosság elől. Így ha a „háborús bűnei” alapján neki ítélt akasztófát el is kerülte, titkos megbízatása után sem szabadult meg az inkognitója terhe alól, mivel jó hírének feláldozása után, mint az őt beszerző Harold J. Sparrow ezredes (alias Frank Wirtanen őrnagy) előre figyelmeztette: „nincs jogi eszköz rá, hogy bocsánatot kapjon.”³¹ Ez az annak idején a titkos hős szerepével kecsegtető figyelmeztetés, amelyet az ezredes tudatosan használt fel, hogy a magába zárkozó író individualizmusát a katonai céloknak megfelelő irányba terelje, a New Yorkban eltöltött „purgatóriumi évek” alatt könyörtelen valósággá, belső énje pedig saját maga számára is érdektelenné, közölkételenné válik. Ellenben inkognitói nagyon is valóságos, mi több: önálló életre kelnek. Míg egykori drámaíró karrierje egy bizonyos Bodovszkov bőröndjében a Szovjetunióba költözik³², addig a propagandabeszédeiben

²⁸ Eichmann esetében hasonló védelmet jelentet például a „nyelvi szabályozás” finomkodó kifejezéseinek a titoktartáson túlmutató azon funkciója, amely az iparosított emberirtást a „probléma” civilizált keretek között történő „humánus” megoldásaként igyekezett mintegy elkendőzni a mozgalom beavatottjai előtt. Ennek az önámításnak a hatékonyságát jól prezentálja, hogy Eichmann ügyvédje, aki annak idején még csak az NSDAP tagja sem volt, még a tárgyaláson is bátorkodott a haláltáborokban folyó elgázosításokat „orvosi ügynek” nevezni.

²⁹ „Das Reich der Zwei, kétszemélyes birodalmunk területe, a terület, melyet oly féltékenyen védelmeztünk, nemigen terjedt tovább a nagy franciaágy szélénél” (Uo., 46. o.)

³⁰ Mi sem demonstrálhatná groteszkebb módon a megsemmisülés pillanatát, mint amikor a nő halálának hírért, természetesen anélkül, hogy ezzel tisztában lett volna: egy kódolt üzenetben továbbította.

³¹ Uo. 47. o.

³² „Az üzenet megerősítése végett, – írja Galamb Zoltán a könyvről írt ajánlójában – a Vonnegut két másik aspektusból is kifejti a felvett szereppel járó önmeghasonulás veszélyeit: Campbell második szerelme az önmagát a főhős háború végén eltűnt feleségének, Helga Nothnak kiadó hűg, Resi Noth; az egykor írói babérokra áhítózó Campbell fiatalkori szellemi hagyatékát sajátjaként feltüntető orosz író, Bodovszkov pedig egy másik alkotónak kiadva magát (vagyis elsajátított alkotásait kiadva) arat sikert. Akárcsak Campbell, mindketten belepusztulnak a maszktól való kényszeres megszabadulással járó

megszülető „én” a Vonnegut által tragikomikusnak ábrázolt amerikai neonáci mozgalom ősatyjaként és prófétájaként köszönt vissza rá, habár ez a „találkozás” már jóval korábban, a háború végén megtörtént apósa, Berlin rendőrfőkapitányának vallomása által: „Tudtad te - mondta -, hogy semmi sem okozott volna nagyobb gyönyört nekem, mint ha rád bizonyítom, hogy kém vagy, és hogy a szemem láttára lőnek agyon? [...] És tudod, hogy most miért nem érdekel, hogy kém voltál-e vagy sem? Most már megmondhatnád, hogy kém voltál, és ugyanolyan nyugodtan beszélgethetnénk tovább, mint eddig. Elengednék, hadd menjél csak oda, ahová a kémek szoktak menni, amikor vége a háborúnak. Tudod, miért? [...] Azért, mert az ellenséget soha nem szolgálhattad volna olyan jól, ahogy bennünket szolgáltál! Rájöttem, hogy szinte minden eszme, amely most bennem él, amely miatt nem szégyellek semmit, amit nációként tettem vagy gondoltam, nem Hitlertől eredt, nem is Göbbelstől, nem is Himmlertől - hanem tőled! [...] Te, és csak te mentettél meg attól a következtetéstől, hogy Németország megtévelyodott.”³³

Hogy ez a főnti vallomás mennyiben tekinthető a „vak hitben” tevékenykedők önfelmentésének, és mennyiben járul hozzá a Campbellhez hasonló „belső emigránsok” felelősségrevonhatóságához, aminek dilemmája az Eichmann-perrel kapcsolatban is felmerült³⁴, jogi és etikai értelemben irreleváns kérdésfelvetés (avagy a felelősség ide-oda tologatása), mint ahogyan ebben a kontextusban érdektelenné válik, hogy magunk számára miként interpretáljuk, mennyiben vesszük komolyan társadalmi szerepeinket azok tényleges, habár nehezen átlátható funkciójával szemben. Ez a „nyilvános” létezés politikai kockázata. A cselekvés pillanatában objektív részeivé válunk, és ebben az objektív társadalmi identitásban interpretálódunk a világ számára, tárgyiasulva és kiszolgáltatottan, mégis felelősen. A regényből készült filmadaptáció (*Mother Nighth*, 1996) egyszerre domborítja ki ennek etikai jelentőségét és tragikumát, abban a világban, ahol az örület eszközévé válik minden, ahol semmi sem „magánügy”, s ahol Vonnegut hasonlatával élve: az ember úgy érezheti magát, mint az a vágóhídi disznó, akiből a „szakemberek” minden részét hasznosították, de még a visítását is! Campbell miután belátja, hogy a történelem e tévelygult sakkjátékában az általa nevetségesnek hitt szereppel³⁵ szemben személyes élete mintegy fórumát veszítette, azonosítja magát inkognitójával, vállalja a botrányt, feladja, majd a tárgyalás előtti napon az izraeli börtönben felakasztja magát. Ebben az utolsó „kódolt üzenetben” tárva elé a világnak: a „történelem nyula” ismét utol érte a „művészet teknősbékáját”.

ontológiai űr elviselhetetlen paralízisébe.” (<http://ekultura.hu/olvasnivalo/ajanlok/cikk/2007-01-12/kurt-vonnegut-ej-anyank>)

³³ Uo., 90. o.

³⁴ „Lelkiismeretét, annál könnyebben tudta megnyugtatni, mikor látta, hogy a »jó társaság« milyen serényen és buzgón reagált mindenütt ugyanúgy, mint ő. Nem volt szüksége rá, mint ahogyan az ítéletben áll, hogy »fülét bezárja a lelkiismeret hangjai elől«; nem mintha nem lett volna neki, hanem mert lelkiismeretének hangja ugyanazt mondta, mint az őt körülvevő, »tiszteletre méltó« társadalom hangja.” (Hannah Arendt: Eichmann Jeruzsálemben. i. k. 147. o.)

³⁵ „Annak idején reméltem, hogy pusztán nevetséges vagyok; de nehéz nevetségesnek lenni ebben a világban, ahol oly sok emberi lény húzódzik a nevetéstől, képtelen a gondolkodásra, sóváróg a hitre, acsarkodásra, gyűlölködéssre. Olyan sokan *akartak* hinni nekem!” (K. V.: Éj Anyánk. i. k., 135. o.)

Irodalom:

Hannah Arendt: *A személyes felelősség a diktatúrában*. In: *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv*. Szerk. Balogh László Levente és Bíró-Kaszás Éva, Kalligram, Pozsony, 2008.

Hannah Arendt: Az „Eichmann-per” és a németek, Thilo Koch beszélgetése Hannah Arendt-tel. In: *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv*. i. k.

Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei (The Origins of Totalitarianism, 1958)* Ford. Berényi Gábor, Braun Róbert, Erős Ferenc és Seres Iván, Európa, Bp., 1992.

Hannah Arendt: Eichmann Jeruzsálemben, tudósítás a gonoszság banalitásáról (Eichmann in Jerusalem. Report on the banality of Evil, 1963). Ford. Mesés Péter, Osiris, Bp., 2000.

Hannah Arendt: Szervezett Bűn. In: *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv*. i. k.

Gideon Hausner: *Ítélet Jeruzsálemben (Justice in Jerusalem, 1966)*. Ford. Balabán Péter, Európa, Bp., 1984.

Czesław Miłosz: *„A rabul ejtett értelem”*. Ford. Gimes Romana. Európa Kiadó, Budapest, 1992.

Kurt Vonnegut: *Éj anyánk*. Ford. Békés András, Maecenas, 1990.